

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:327(497.4+41)

Prejeto: 30. 9. 2011

Poročila britanskih predstavništev o Jugoslaviji in Slovencih v prvih letih po drugi svetovni vojni

MATEJA JERAJ

univ. dipl. zgodovinar, mag. arhivistike, dr. zgodovine, višja svetovalka
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: mateja.jeraj@gov.si

JELKA MELIK

univ. dipl. pravnik, mag. arhivistike, dr. zgodovine, višja svetovalka
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: jelka.melik@gov.si

IZVLEČEK

Arhivi, katerih naloga je predvsem varovanje domačega arhivskega gradiva, nosijo že dolgo tudi odgovornost za gradivo, ki zadeva Slovenijo in Slovence v tujini. Dolga leta jih je v osrednjem slovenskem arhivu vodil France M. Dolinar. V tem času so potekala tudi vsakoletna evidentiranja v britanskem arhivu v Londonu (The National Archives), ki brani ogromne količine gradiva tudi o Slovencih. Zapisi so zelo raznoliki. Prikazali smo le nekaj najbolj značilnih izsekov iz uradnih poročil britanskih veleposlanikov o Jugoslaviji in konzulov o Sloveniji iz prvih let po drugi svetovni vojni. Poročila ambasade v Beogradu omogočajo dodaten vpogled v britansko politiko do Jugoslavije, poročila konzulata, ki je le kratak čas deloval v Ljubljani, pa podrobneje osvetlujejo dogajanja v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: *arhivsko gradivo, evidentiranje, Slovenci, vodilne osebe, poročila, britansko veleposlaništvo v Beogradu, britanski konzulat v Ljubljani, The National Archives*

ABSTRACT

REPORTS OF THE BRITISH REPRESENTATIVE BODIES ON YUGOSLAVIA
AND SLOVENES DURING THE FIRST FEW YEARS AFTER WORLD WAR II

Slovenian archival institutions, whose primary task is to preserve national archival holdings, have for a number of years also been responsible for archives that are located abroad and relate to Slovenia and Slovenes. At the Archives of the Republic of Slovenia, this task was for a number of years carried out under the direction of Mr. France M. Dolinar. During that time, Slovenian archivists made yearly visits to the British National Archives in London, where a great many records relating to Slovenes are kept among its archival holdings. Being that archival records are very diverse, the authors present just some of the most characteristic fragments from official reports made by British ambassadors about Yugoslavia and by British consuls about Slovenia during the first few years after WW II. Reports of the British Embassy in Belgrade provide additional insight into British policies toward Yugoslavia, whereas reports of the consul, operating in Ljubljana for only a short period of time, bear witness to affairs in Slovenia.

KEY WORDS: *archives, registering, Slovenes, leading figures, reports, British Embassy in Belgrade, British Consulate in Ljubljana, National Archives*

Naloga arhivov je predvsem varovanje domačega arhivskega gradiva, že dolgo pa so tudi odgovorni za gradivo, ki zadeva Slovenijo in Slovence v tujini. Že prvi slovenski »arhivski zakon« iz leta 1966¹ je vseboval določilo o nalogah tedanjega Arhiva Slovenije, ki je zadevalo evidentiranje stikov s tujino (29. člen). V dopolnitvah tega zakona iz leta 1973² je bila ta obveznost natančneje opredeljena kot vodenje republiške evidence arhivskega gradiva in evidentiranje arhivskega gradiva, ki je v tujini in zadeva Socialistično republiko Slovenijo ter Slovence (30. člen). Tudi sedaj veljavni Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih³ iz leta 2006 med dejavnosti arhivov med drugim uvršča tudi »evidentiranje arhivskega gradiva, ki je v tujini in se nanaša na Slovenijo in Slovence, dopolnjevanje lastnega gradiva z reprodukcijami tega gradiva ter izdelovanje vodnikov in drugih pripomočkov o arhivskem gradivu.« (53. člen) O tej nalogi so slovenski arhivisti in zgodovinarji prvič obširneje razpravljali na posvetovanju arhivskih delavcev v Slovenj Gradcu leta 1974. Od takrat je evidentiranje v tujini, ki ga je dolgo vrsto let vodil prof. dr. France M. Dolinar, potekalo bolj sistematično in usklajeno. Po letu 1987 je evidentiranje potekalo tudi v britanskem državnem arhivu v Londonu (nekaj Public Record Office /PRO/, danes The National Archives /TNA/), ki v okviru najrazličnejših fondov hrani precejšnje količine različnega gradiva, povezanega s Slovenci. Posebej veliko ga je v fondu zunanjega ministrstva, ki je budno spremljalo dogajanja v svetu, tudi v državah, v katerih so živeli Slovenci. Prav o nekaterih tovrstnih dokumentih bomo govorili v tem prispevku.

Začetki britanskega zunanjega ministrstva segajo v leto 1782, ko je bil poleg oddelka za notranje zadeve in kolonije ustanovljen tudi oddelk za zunanje zadeve.⁴ Sprva je bilo zaposlenih le nekaj uradnikov, a je njihovo število kmalu naraslo in ministrstvo je dobilo več oddelkov. Oddelki (*departments*) so se v grobem delili na dva dela, na politične in nepolitične. Politični (v okviru teh je potekala diplomatska dejavnost) so bili pristojni za določena geografska območja. Vsak od njih je imel diplomatske odnose z določeno skupino držav. Od konca 2. svetovne vojne do leta 1968 je delovalo več kot deset političnih oddelkov, zadolženih za določena geografska območja. Za Jugoslavijo je bil pri-

stojen južni (*Southern*) oddelk, ki je zajemal še Albanijo, Bolgarijo, Podonavje, Grčijo, Madžarsko, Romunijo, Trst (od 1948) in Turčijo. Arhivsko gradivo je razdeljeno v sedem pomembnejših kategorij: Splošna korespondenca (*General Correspondence*), Registri in indeksi (*Registers and Indexes*), Arhivi ambasad in konzularni arhivi po letu 1906 (*Embassy and Consular archives*), Zaupni tisk (*Confidential Print*), Sporazumi (*Treaties*), Zasebni arhivi in arhivi zasebnih uradov (*Private and Private Office Papers*) ter Arhivi komisij in konferenc (*Archives of Commissions and conferences*).

Osrednjo pozornost bomo namenili gradivu iz prvih let po drugi svetovni vojni (od leta 1945 do leta 1955) iz skupine Splošna korespondenca, ali natančneje seriji, ki vsebuje politično korespondenco (*Political from 1906*) z oznako FO 371. Britanski diplomati, ki so službovali na diplomatskih predstavništvih (ambasadah, konzulatih), so pisali različna bolj ali manj obsežna poročila o dogajanju v državi. Tu najdemo mesečna in letna poročila o političnih, gospodarskih, kulturnih in drugih vidikih, preglede najpomembnejših dogodkov ter poročila o posameznih pojavih, ki so posebej vplivali na notranjepolitično življenje ali zunanjo politiko. Podrobno so opisovali na primer partijske kongrese, politične procese, uvedbo novih zakonov, položaj katoliške in pravoslavne cerkve, gospodarski sistem, spor z inforburojem, jugoslovanski spor z Italijo zaradi mejnih vprašanj, odnose Jugoslavije do drugih držav ipd. Pozorno so spremljali spremembe v jugoslovanski družbi, opazovali delitev »duhov«, si ustvarili svoje mnenje in bolj ali manj uspešno napovedovali prihodnja dogajanja. Zanimalo jih je prav vse, kar bi jim pomagalo pri razumevanju okoliščin v državi, še posebej tistih, ki so vplivale na odnos do tako imenovanih zahodnih sil, še zlasti seveda Velike Britanije in njenega položaja, moči in vpliva. Spremljali so dnevno časopisje, govornice in zbirali mnenja, zato lahko v tem fondu najdemo najrazličnejša poročila, nastala na podlagi pogovorov in opazanj, katerih avtorji so bili tako britanski državljani kot domačini. Poročila, pa naj so jih pisali britanski ali jugoslovanski državljani, so bila bolj ali manj subjektivna, odvisno od političnega, filozofskega ali verskega prepričanja, od okolja, v katerem je avtor poročila živel, v primeru britanskih poročil pa tudi od ljudi, s katerimi je poročevalec prišel stik oziroma od prepričljivosti njihovih izpovedi. V prispevku bomo predstavili le poročila britanskih predstavnikov, ki so službovali v Jugoslaviji oziroma, točneje v Beogradu in Ljubljani, in sicer predvsem tista, ki so bila resnejše analize in sinteze določenega časovnega

¹ Uradni list SRS, št. 4/1966.

² Uradni list SRS, št. 34/1973.

³ Uradni list RS, št. 30/2006.

⁴ Razvoj in način poslovanja zunanjega ministrstva sva predstavili v prispevku Slovenija in Slovenci v britanskem arhivu – malo drugače: *Arhivi* 28 (2005), št. 2, str. 395–405.

National Archives v Londonu.

razdobja. Žal teh poročil ni mogoče spremljati v celoti. Po obstoječi zakonodaji je arhivsko gradivo praviloma dostopno javnosti 30 let po nastanku. To velja na splošno tudi za dokumente zunanega ministrstva, vendar so številni dokumenti nedostopni tudi 50 ali 75 let, nekatere pa zaradi varnostnih ali obveščevalnih razlogov še vedno hranijo posamezni oddelki zunanjega ministrstva. Če je javnosti nedostopna celotna tehnična enota (škatla, ovoj, mapa – *file*), je to navedeno v popisu gradiva, če pa so nedostopni le posamezni dokumenti, je to označeno na listih, ki so vloženi na mestu manjkajočega dokumenta v tehnični enoti. Vpogled v dostopno gradivo nam torej še danes daje precej nepopolno sliko.⁵

Najprej nekaj besed o britanskem veleposlanstvu v Beogradu in konzulatu v Ljubljani. Na britanski ambasadi v glavnem mestu Jugoslavije so v desetletju po vojni delovali:

- sir Ralph Clarmont Skrine Stevenson (1895–1977), ki je postal veleposlanik Velike Britanije v Beogradu že med drugo svetovno vojno, natančneje leta 1943, je ostal na tem mestu do leta 1946.⁶ Med vojno je bil s predstavniki jugoslovanske vlade najprej v Kairu, potem v Londonu. Bil je priča velikih političnih sprememb, hkrati pa tudi sooblikovalec britanske politike do Jugoslavije;⁷
- sir Charles Brinsley Pemberton Peake (1897–1958) je bil veleposlanik v letih 1946–1951, tudi v letih spora Jugoslavije z informbirojem, ki je

britanske diplomate še prav posebej zanimal.⁸ V tem času oziroma že od leta 1945 dalje je bila na oblasti laburistična stranka. Churchilla je na mestu predsednika vlade zamenjal Clement Richard Attlee; zunanji minister pa je bil do aprila 1951 Ernest Bevin, od aprila do oktobra 1951 pa Herbert Morrison;

- William Ivo Mallet (1900–1988) je bil veleposlanik v obdobju 1951–1954.⁹ V tem času so bili ponovno na oblasti konservativci pod vodstvom Winstona Churchilla, zunanji minister pa je bil Anthony Eden, ki je ostal na tem mestu do aprila 1955;
- sir Frank Kenyon Roberts (1907–1998)¹⁰ je bil

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ambassadors_from_the_United_Kingdom_to_Serbia

⁹ Izšel je iz normanske družine Mellet, ki se je naselila v Angliji v času normanske invazije leta 1066. Bil je britanski ambasador (UK Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to Yugoslavia), v Španiji in Jugoslaviji. Prav tako kakor njegov oče, tudi diplomat, Victor Mallet, je precej dobro poznal Ivovega naslednika v Beogradu, Franka Kenyona Roberta.

http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_William_Ivo_Mallet,
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ambassadors_from_the_United_Kingdom_to_Serbia,
<http://www.geni.com/people/William-Mallet/6000000013680759439>

¹⁰ Odigral je ključno vlogo v britanski diplomaciji v prvih letih hladne vojne in v razvijajočih se angleško-nemških odnosih v šestdesetih letih 20. stoletja. Rodil se je v Buenos Airesu v Argentini, leta 1930 je diplomiral na Cambridgu iz zgodovine. Iste leta je vstopil v *Foreign Office*. Služboval je v Parizu, nato v Kairu. Leta 1937 se je vrnil v London, kjer se je, čeprav še mlad uradnik zunanega ministrstva, ukvarjal z diplomatskimi odnosi z Nemčijo. V začetku leta 1945 je bil premeščen v Moskvo. Bil je Churchillov svetovalec na Yaltski konferenci. V London se je vrnil leta 1947 kot privatni sekretar zunanjega ministra Ernesta Bevina. Potem je kot diplomat med drugim deloval v Indiji, Jugoslaviji, Zahodni Nemčiji in ZDA.

⁵ TNA sva zadnjič obiskali v jeseni leta 2008.

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Ralph_Stevenson,
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ambassadors_from_the_United_Kingdom_to_Serbia

⁷ Spahnjak, Katarina: Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945–1948, str. 41.

veleposlanik v Beogradu v letih 1954–1957. Tudi v tem času so bili na oblasti konservativci, le da je aprila 1957 Churchilla, ki se je upokojil, na mestu prvega ministra zamenjal Anthony Eden, zunanji minister pa je postal Harold Macmillan (do decembra 1955).

Britanski konzulat so v Ljubljani odprli avgusta 1945¹¹ na Prešernovi cesti 34, ukinjen pa je bil septembra 1948. V teh treh letih so delovali štirje konzuli:

- Frank Christopher Wadams, major britanske vojske, je bil v Ljubljani od 27. julija 1945 do novembra 1945, potem pa je odpotoval v Anglijo;
- Leonard Arthur Scopes je prišel v Ljubljano 31. 10. 1945 iz Skopja in jo zapustil 10. 6. 1947;¹²
- William Hilary King je prišel v Ljubljano 28. 7. 1947 in ostal do 3. 2. 1948, ko je postal konzul v Sarajevu;
- Stanley Giuseppe Leonard, ki je zamenjal Kinga, je ostal na tem mestu do ukinitve konzulata septembra 1948.¹³

Jugoslavija je bila za Britance po drugi svetovni vojni zanimiva ne le zaradi tradicionalnega britanskega zanimanja za širše Sredozemlje, ampak še posebej zaradi prizadevanj, da bi omejili vpliv Sovjetske zveze v Evropi. To dokazuje tudi precejšnje število britanskih predstavništva v Jugoslaviji. Poleg veleposlaništva v Beogradu so na primer v letu 1947 delovali še konzulati v štirih mestih (Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu in Skopju).¹⁴ Iz gradiva je vidno, da so letna poročila veleposlanikov, čeprav so bila v prvi vrsti naslovljena na zunanjega ministra, najprej pregledali različni uradniki v zunanjem ministertvu. Ti so pisali razne izvlečke in povzetke,

opombe in ocene (poročila so hvalili, a tudi kritizirali), na koncu pa so veleposlanikovo poročilo predlagali za tisk. Tiskano poročilo je bilo potem posredovano zunanjemu ministru, po potrebi tudi drugim ministrstvom in različnim uradom.

London je tako imel na voljo mnenja, ki so se med seboj lahko tudi precej razlikovala. Konzuli so pogosto pisali bolj subjektivno obarvana poročila, ki so marsikdaj odkrito izražala nestrinjanje s komunistično oblastjo. Veleposlanik pa je moral ob vsakem oblikovanju svojih stališč imeti v mislih tudi dolgoročne britanske interese, ki so zahtevali povsem pragmatično ravnanje. Če je hotel imeti kolikor toliko normalne odnose s predstavniki nove oblasti, je bil pogosto prisiljen sklepati kompromise. Poročati je skušal čim bolj uravnoveženo, upoštevajoč tako delovanje oblasti kot opozicije. Zato poročila veleposlanikov navadno omogočajo širši pogled na dogajanje v državi, poročila konzulov pa bralca seznanjajo predvsem s tekočimi dogodki in kratkoročnimi problemi ožjega okolja.

Na voljo so letna poročila britanskih veleposlanikov v Jugoslaviji za obdobje od leta 1948 dalje. Ohranjenih in dostopnih pa je tudi nekaj mesečnih konzularnih poročil iz Ljubljane za leta 1945, 1946 in 1947. V zunanje ministertvo so pripotovala prek beograjske ambasade. Prvo se nanaša na **december 1945**.¹⁵ Začenja se z opisom Kardeljevega govora na konferenci komunistov in njihovih izbranih privržencev, ki jo je vodil, ko se je po operaciji slepiča vrnil iz bolnišnice. Politični voditelj naj bi bil z razmerami v Sloveniji zelo nezadovoljen, ker naj bi »ljudska fronta« preveč na široko odprla vrata nekomunistom. Vse preveč ljudi naj bi po končani vojni želelo le uživati svobodno življenje. Toda, kot je poudaril Kardelj, »medeni mesec kompromisa z nekomunističnimi elementi« naj bi bil nepreklicno končan. Vsi, ki bi hoteli ovirati nadaljnji pohod komunizma, bi morali biti likvidirani, tudi če so se štiri leta bojevali proti fašizmu. Po njegovem mnenju naj bi bila namreč nacionalna osvoboditev le prva stopnja priprave na komunistično revolucijo in le reakcionarji, kot na primer tisti iz Anglije in Amerike, naj bi se borili le za golo svobodo. Kritiziral je tudi novinarje in še ostreje sodnike, ker naj nikakor ne bi delovali novim razmeram primerno. Konzul Scopes je bil zgrožen: »*Ali ne zveni vse to neverjetno?*« Vendar pa je ugotavljal, da žal ni nobenega razloga, da poročilo o vsebini tega govora ne bi verjel, saj naj bi se povsem ujema z dogodki, ki jih je tudi sam opazil.

Roberts je veljal za spretnega pogajalca, ki si je pridobil zaupanje številnih ministrov, ki jim je služil, vključno s Churchillom, Bevinom, edenom, Macmillanom, Butlerjem, Wilsonom itd. Vzpostavil je dobre odnose s tujimi voditelji, na primer s Stalinom, Titom, Adenauerjem, Brandtom itd. Leta 1991 je objavil svoje spomine, v devetdesetih pa je bil znan kot televizijski komentator zgodovinskih dogodkov v štiridesetih in petdesetih letih. Umril je v Londonu leta 1990.

http://en.wikipedia.org/wiki/Frank_Roberts_%28diplomata%29. <http://www.google.si/search?q=zanemari+pa&rls=com.microsoft:sl&ie=UTF-8&oe=UTF-8&startIndex=&startPage=1>

¹¹ Pred tem je delovalo britansko predstavništvo v Ljubljani le zelo kratek čas pred drugo svetovno vojno, sicer pa je bil za področje jugoslovanske Slovenije pristojen konzulat v Zagrebu.

¹² Pri konzularnih poslih mu je do odhoda pomagal Arthur E. Crew.

¹³ Podatke o britanskem konzulatu v Ljubljani je posredoval doc. dr. Gorazd Bajc, za kar se mu najlepše zahvaljujemo.

¹⁴ Glej tudi: Spehnjak: Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945–1948, str. 41–47.

¹⁵ FO 371/59426, Conditions in Slovenia, Ljubljana Political Report for December 1945.

Stran iz otroške šolske čitanke, priložena poročilu britanskega konzula v Ljubljani za december 1945 (FO 371/59426, *Conditions in Slovenia, Ljubljana Political Report for December 1945*).

V nadaljevanju je konzul Scopes med drugim poročal o decembrskem procesu v Ljubljani, omenjal je zgodbe o ljudeh, ki so izginili, poročal je o preganjanju katoliške cerkve in priložil še cerkveni list, ki naj bi bil ukinjen le zato, ker naj bi primanjkovalo papirja. Motilo ga je, da v Sloveniji ni bilo dovoljeno širiti britanskih časopisov, v nekaterih drugih republikah pa naj bi bilo to dovoljeno, tako da je sklepal, da so bila protibritanska čustva v Sloveniji močnejša kot v drugih delih Jugoslavije. Prav posebno pozornost britanskega konzula pa je vzbudila otroška šolska čitanke, ki jo je poslal kar skupaj s poročilom. In kaj je bilo tisto, kar ga je tako prizadelo? Pri črki B je bila zapisana beseda bomba, pri črki P pa puška, za katero naj bi bilo samo po sebi umevno, da je namenjena za streljanje Italijanov. Na to misel ga je napeljala risba tankov z napisom »Na Trst!«. Neka druga izdaja prvega berila pa naj bi bila vzeta iz obtoka le zato, ker je vsebovala pravljico zgodbico, v kateri je bil med drugim zapisan tudi stavek: »In ljudje so žalovali za mrtvim kraljem.«

Poročilo je bilo poslano v Beograd tedanjemu veleposlaniku Stevensonu, ta pa ga je 16. februarja poslal zunanjemu ministru Bevinu. V spremnem dopisu je veleposlanik zapisal, da konzulovo poročilo podaja živo sliko delovanja oblasti, ki želi pospešeno »komunizirati« deželo. Posebej je izpostavil dve točki Scopesovega poročila: Kardeljev govor in čitanke. Opis govora naj ne bi bil iz nikarkršnega objavljenega ali uradnega vira. Obveščec-

valec (*informant*), ki ga je posredoval Scopesu, naj bi se že prej izkazal kot verodostojen vir, poleg tega pa naj bi bil na takšnem mestu, ki je omogočalo dobro poznavanje notranjih razmer v komunistični partiji. Čitanke se mu je zdela pomembna, ker naj bi zelo jasno izražala način razmišljanja jugoslovanskih komunistov, ki so povsod videli nevarnosti in se jim je nenehno zdelo, da se morajo pred nečim braniti. Iz tega občutka ogroženosti naj bi v precejšnji meri izviral napadalnost jugoslovanskega tiska in divja nestrpnost pri preganjanju resničnih in namišljenih sovražnikov. Poudaril pa je, da to občutje političnih voditeljev nikakor ne more biti opravičilo za njihovo ravnanje, lahko ga le pojasni. Vendar je ob koncu pripomnil, da sta na Scopesov prikaz dogodkov najbrž vplivala tudi njegov dokaj osamljeni položaj in dejstvo, da v majhnem mestu, kot je Ljubljana, neizogibno potrkajo na vrata vse neprijetnosti vsakdanjega življenja. Zato naj bi tudi predstavil nekoliko preveč črno in subjektivno sliko in to naj bi ga morda tudi pripravilo do tega, da je v vsaki žrtvi režima avtomatično videl nedolžno osebo, ki si zasluži sočutje in naklonjenost. Kljub temu pa naj bi bile glavne črte konzulovega prikaza korektna interpretacija dogodkov v Sloveniji.

V političnem poročilu za januar 1946¹⁶ je konzul poročal o ukazu Centralnega centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije o dokončnem

¹⁶ FO 371/59561, Ljubljana Political Report for January 1946.

osredotočenju vse moči v rokah komunistične partije in predavanju Borisa Kidriča o kar najhitrejši uvedbi popolne državne kontrole nad vso gospodarsko dejavnostjo. Nato se je slikovito izrazil o nezadovoljstvu z režimom: »*Mnogi še vedno polagajo upe v britansko intervencijo in menijo, da dlje ko bo britanski lev čakal, siloviteje bo v pravem trenutku skočil; pozabljajo pa Šavjjev izrek, da omenjena žival uporabi kremplje samo takrat, kadar je hudo prestrašena.*«¹⁷ V nadaljevanju je med drugim poudaril, da je konzularna funkcija zaščite britanskih interesov v tem času zelo težavna tudi zaradi nenaklonjenosti Britancem, predvsem zaradi komunistične propagande in tržaškega vprašanja. Za takšno stanje pa ni krivil civilnih oblasti na raznih ministrstvih, ampak »*mlade divjake iz OZNE*«¹⁸ – *prave vlade v državi*. Poročilo je končal z ugotovitvami o gospodarstvu. Kljub vsem hvalnicam o gospodarski obnovi naj bi bilo namreč slišati govornice o bankrotu države pod neučinkovitim in neizkušenim tehničnim vodstvom. Sposobni ljudje pa naj bi bili odrinjeni na podrejene položaje, kjer jim je bila onemogočena vsakršna kritika.

V poročilu za **februar** istega leta je Scopes najprej poročal o govoru, ki ga je imel Edvard Kardelj po vrnitvi z zasedanja Združenih narodov v Londonu za ožji krog. O vsebini govora ga je obvestil po njegovem mnenju zaupanja vreden obveščevalec, ki naj bi imel dostop do virov iz prve roke. Kardelj naj bi poročal o vse večjem nezadovoljstvu zahodnih sil z dogajanjem v Jugoslaviji. Pretekla vojna po njegovem mnenju ni uresničila pričakovane univerzalne zmage komunizma, zato naj bi bila potrebna še ena vojna, na katero pa se bo treba dobro pripraviti.

Nato je govoril o likvidaciji morebitne opozicije s psevdouridničnimi metodami. Nekateri sodniki naj bi bili obupani zaradi zahtev, naj na smrt obsojajo očitno nedolžne ljudi. Z ravnanjem slovenskih sodišč naj bi bili nezadovoljni tudi v Beogradu, tako da naj bi od tam prihajala navodila, naj se sodniki v Sloveniji izogibajo prestrogim sodbam in naj smrtno kazni izrekajo redkeje, da Zahod ne bo imel več toliko razlogov za kritiko. Kljub temu so bile vse kazni, izrečene na decembrskem procesu,¹⁹ potrjene in Scopes je prejemal številne pozive, naj vendar kaj ukrene. Razširjeno je bilo prepričanje, da britanska

vlada nikakor ne bi smela kar stati ob strani in opazovati, kako streljajo ljudi le zato, ker naj bi verjeli v pravice človeka, njegovo dostojanstvo in svobodo. Celo tisti, katerih inteligenca je Scopes sicer cenil, so z vso resnostjo govorili o skorajšnjem koncu »nočne more«, ki naj bi ga povzročil upor v Srbiji, podprt z oboroženo britansko intervencijo.

Precej pozornosti je konzul posvetil medijem. Proruska propaganda naj bi se nadaljevala z nezmanjšano močjo, odnos do Velike Britanije pa naj bi bil zelo odklonilen. Vsi časopisi naj bi bili polni citatov iz svetovnega tiska, usmerjenih proti Britancem. Tako niti dejavnost britanskega konzula v zvezi z britansko posestjo v Sloveniji niti prizadevanja njegovega tiskovnega predstavnika za odprtje angleške čitalnice (*English reading room*) niso rodila uspeha.

Nezadovoljstvo naj bi bilo po mnenju britanskega konzula v Sloveniji splošno razširjeno. Podpornikov režima naj bi bilo vedno manj. Poročevalec nato sporoča, da naj bi nastajalo zavestno gibanje, ki bo vse to obstoječe nezadovoljstvo povežalo v organizirano telo, ki bo imelo skupno usklajeno politiko. Posamezniki, ki so se dotlej držali stran od politike, naj bi bili prisiljeni spoznati, da je politika nekaj, čemur se ne morejo izogniti, saj se jih preveč dotika. Britanski konzul je menil, da bi bilo sicer veliko prezigodaj za kak podrobnejši opis tega gibanja, a je ugotavljal, da bo vsekakor zelo zanimivo opazovati njegov nadaljnji razvoj. Opozoril pa je, da bo to gibanje, če se bo prehitro razkrilo, uničeno, če pa bo imelo čas za izpopolnitev, bo lahko takrat, ko bo gospodarska kriza dosegla vrhunec, odigralo odločilno vlogo. Vsekakor pa se je Scopesu zdelo zanimivo, da se je vsaj pokazala možnost za postopno oblikovanje alternativne sedanjemu režimu.

V poročilu za **december 1946**²⁰ je britanski konzul najprej poročal o obisku delegatov slovenskega kongresa²¹ v Sloveniji in obisku dveh pomembnih članov italijanske komunistične partije pri predsedniku slovenske vlade Mihi Marinku. Potem je razmišljal o jugoslovanski politiki do Grčije. Kakšnih trdnih dokazov naj sicer ne bi bilo mogoče pridobiti, a ljudsko mnenje naj bi večinoma potrjevalo domnevo, da poteka skrivno rekrutiranje za podporo »demokracičnim« silam v Grčiji.

Kar zadeva notranje dogajanje je Scopes med drugim posvetil pozornost nacionalizaciji. V nasprotju z uradnimi poročili o spontanah delavskih

¹⁷ Prevedla mag. Marjana Karer, za kar se ji najlepše zahvaljujeva.

¹⁸ Odelenje za zaščito naroda, slovensko Oddelek za zaščito naroda.

¹⁹ Mišljen je tako imenovani Božični proces, prvi večji skupni proces proti političnim nasprotnikom, ki naj bi sodelovali z okupatorjem. Proces je potekal v Ljubljani 23. decembra 1945. Obtoženih je bilo 34 oseb, med njimi 5 duhovnikov.

²⁰ FO 371/67358, Ljubljana Report, Week ended 14. 12. 1946.

²¹ Kongres je bil v Beogradu.

manifestacijah v podporo splošni nacionalizaciji v Mariboru, naj bi mu lokalni prebivalec povedal, da so delavci zelo potrjeni in da se jim zdi gospodarski položaj brezupen. Nezačuden naj ne bi bili le tisti, ki so jim odvzeli premoženje, ampak tudi mnogi drugi. Povsod naj bi primanjkovalo prav tistega zanosa in osebne iniciative, o katerih so vladni predstavniki nenehno govorili. Nikoli naj ne bi bilo znano, kdo bo postal grešni kozel, kriv za slabo opravljeno delo, a dela v takih razmerah niti ni bilo mogoče dobro opraviti. Zato je prevladoval približno takšen moto: »Naredi se tako majhnega in neopaznega, kot je mogoče«

Naslednja poročila, ki so na voljo, segajo že v leto 1947. Prvo je za **marec**.²² Scopes, ki je bil še vedno konzul v Ljubljani, je najprej obravnaval sodne postopke, nato pa se je posvetil govoricam, ki so krožile med Slovenci. Nekateri od tistih, ki so bili nezačuden z oblastjo, naj bi verjeli, da bo neizogibna gospodarska katastrofa privedla do spremembe oblasti. Zato so nasprotovali vsaki ekonomski pomoči državi, saj bi jim ta odvzela še zadnje orožje, ki jim je bilo na razpolago. Ljudska lakovernost pa naj bi se hranila z osupljivimi govoricami, kot na primer o streljanju med vodilnimi komunisti na gradu Brdo. Krožili naj bi celo natančni opisi strelnih ran udeležencev. Poročal je tudi o ekonomiji, vzgoji in ksenofobiji do stikov z državljanji zahodnih držav, tudi z uslužbenci konzulatov. Kot primer je navedel najmanj dve osebi, ki sta zelo odkrito obiskovali francoski konzulat in inštitut, potem pa sta bili uradno premeščeni na podeželje in ločeni od svojih družin.

Zadnje dostopno poročilo iz Ljubljane je poročilo za **april 1947**.²³ Konzul je poročal o novih sodnih procesih, volitvah, sprejetih zakonih, delovanju proti cerkvi, o proslavi ob šesti obletnici ustanovitve osvobodilnega gibanja in deseti obletnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije, o gospodarski situaciji, anonimnih pismih, ki jih je prejemal. Ugotovil naj bi, da je bila skrunitev grobov protikomunistov, umorjenih med državljansko vojno, resnična, in poudaril, da to po njegovem mnenju nikakor ni bilo politično modro dejanje v tako po-božni deželi.

Poleg konzulov so se na konzulatu v Ljubljani zvrstili še različni uslužbenci, med njimi John Sidney Gibbs, Eric Arthur Crew, Walter Arthur Blake, Horace Calude Blaxall, Anne Strurrock Sibyl, Olga Grahor Škerlj, Tatjana Korun, Štefanija Humek, Anica Drmaš, Frančiška Rot, Rezika Hribovšek,

Evlalija - Lola Barle, Roza Jamšek, Tončka Verl, Roza Gričar, Marija Sporčič, Kata Vranešič, Barbara Bankovacki, Jože Resenwirt.²⁴

Za ilustracijo razmer je zanimiva zgodba Johna Sidneyja Gibbsa in Tatjane Korun. V delu Jerce Vodušek Starič Slovenski špijoni in SOE lahko preberemo, da je Tatjana Korun, začela januarja 1946 delati v angleški čitalnici v hotelu Slon. Vodila je evidenco o angleškem tisku, ki ga je delila ustanovam in posameznikom, delala je izvlečke iz slovenskega tiska in na njihovi podlagi sestavljala poročila, v katera je vnašala tudi svoja osebna mnenja, ki so bila marsikdaj precej kritična (med drugim je na primer napisala, da volitve niso bile svobodne, njihovi rezultati pa ponarejeni). Poročila je predajala Johnu Gibbsu. Poznala pa je tudi nekatere druge člane britanskega diplomatskega osebja v Jugoslaviji. Aprila 1947 je britanska čitalnica v Ljubljani prenehala delovati, Korunovo pa so predstavili v Beograd. Kmalu so se v Ljubljani začele aretacije obtoženih v Nagodetovem procesu, med njimi tudi njenega dobrega znanca Ljuba Sirca, ki ji je včasih pomagal pri sestavljanju poročil. Mesec dni pozneje so aretirali še njo. Najprej so jo zaslisevali v Beogradu, nato pa so jo odpeljali v Ljubljano, kjer je bila zaprta dva meseca. Izpustili so jo s pogojem, da podpiše izjavo o sodelovanju z Udbo. Korunova jo je podpisala, a sodelovati ni želela. Zato jo je ob koncu decembra 1947 Udba ponovno aretirala. 25. februarja 1948 je bila obsojena na tri leta odvzema prostosti s prisilnim delom, ker je »izvrševala vohunstvo v korist tuje špijonažne službe ...«. Iz zapora so jo spustili, ko je njen oče pristal na sodelovanje z Udbo. Poročila se je z Johnom Gibbsom in odšla v Veliko Britanijo.²⁵ Posebej zanimivo je, da dokumenti o njeni aretaciji iz leta 1948, ki jih hrani britanski državni arhiv, še leta 2008 niso bili dostopni.²⁶

Za leta od 1948 do 1955 imamo na voljo **letna poročila veleposlanikov v Beogradu**. Tu je Sloveniji in Slovencem namenjenih le malo besed.

Prvo, **poročilo za leto 1948**, je tedanji britanski veleposlanik v Beogradu sir Charles Peake²⁷ poslal

²⁴ Podatke je posredoval doc. dr. Gorazd Bajc.

²⁵ Vodušek-Starič: *Slovenski špijoni in SOE: 1932–1942*, str. 397–416.

²⁶ Dokumenti so se še po 60 letih hranili v pristojnem oddelku zunanjega ministrstva. Le v popisu gradiva je bilo pri oznaki FO 371/72614 (leto 1948) mogoče prebrati opis vsebine dokumenta (ali dokumentov): »*Aretacija (ali zapor) gospodične Korun, bivše uslužbenke britanske čitalnice v Beogradu* (Arrest of Miss Korun, former employee of the British Reading room in Belgrade).

²⁷ FO 371/78676, R 2470/10011/92, Yugoslavia: Annual review for 1948.

²² FO 371/67360 Ljubljana Report, March 1947.

²³ FO 371//67360 Ljubljana Report, April 1947.

britanskemu zunanjemu ministru Ernestu Bevinu²⁸ 4. marca 1949. Posebej zanimiv je Peakov spremni dopis. Na začetku je poudaril, da leto 1948 nikakor ni bilo navadno leto. Izključitev Jugoslavije iz informbiroja in ožigovanje Tita ter njegovih sodelavcev za sovražnike Sovjetske zveze in izdajalce svetovnega komunizma je bil gotovo najvidnejši dogodek. Avtor sestavka je menil, da bi bil ta spor prav lahko prelomna točka v zgodovini komunističnega gibanja nasploh in se spraševal, kaj bo zdaj naredil Tito. Zdelo se mu je mogoče, da bo vztrajal pri svojih stališčih in ugotavljal, da bo moral v tem primeru nujno sprejeti pomoč zahodnih sil, saj nima niti denarja niti opreme za izvedbo petletnega načrta, ki se mu noče odpovedati. Menil je, da se bo moral Tito prej ali slej odločiti. Takole je zapisal: »Njegov položaj pravzaprav spominja na položaj junakinje sloviše zgodovine Bernardina de Saint Pierra 'Paul et Virginie', ki se je na potapljanju se ladji znašla pred kruto izbiro: ali se sleči v navzočnosti svojega rešitelja ali pa utoniti. Zpomnili si bomo, da je ob tej priložnosti spodobnost zmagala nad nagonom, gospodična pa je utonila. Morda je Tito sedaj pred enako izbiro. Sleberna prerokba je sicer prenačljena, a trenutno se ne morem pripraviti do tega, da bi verjel, da bo maršal dopustil padec svojega načrta zaradi razlogov, ki bi jih lahko opisali kot ekonomsko spodobnost.«²⁹

Poročilo za leto 1949³⁰ je prav tako poslal sir Charles Peake, le da je bilo tokrat naslovljeno na gospoda McNeila. Prostor nam ne dopušča, da bi se lotili celotnega poročila in zato se bomo tudi tokrat podrobneje posvetili uvodu, v katerem je predstavil svoja razmišljanja. Tudi tokrat je bil najpomembnejša tema spor z informbirojem. Najbolj je britanskega diplomata begalo dejstvo, da vse do konca leta 1947 ni bilo opaziti niti enega znaka napetosti v odnosih med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ter satelitskimi državami. Zato je pred pisanjem tega poročila še enkrat prebral tako svoj osebni dnevnik, ki ga je pisal vse od prihoda v

Beograd leta 1946 kot tudi veliko število depeš in podobne korespondence, ki bi lahko kakorkoli osvetlila vzroke razkola Jugoslavije z informbirojem. Spomnil se je pogovora s Titom več kot tri leta prej, v katerem je izrazil dvom glede možnosti za dogovor jugoslovanske vlade z bolgarsko o prihodnosti Makedonije. Tito naj bi ga takrat blago opomnil, da kaže znake buržoazne mentalitete in imel kratko predavanje o marksistični teoriji, po kateri se komunistične države nikoli ne bi smele spreti zaradi nacionalnih vprašanj, četudi bi imele različna mnenja.

Britanski ambasador se je še najbolj nagibal k mišljenju, da je bila Titova želja, da bi postal komunistični voditelj jugovzhodne ali pa za Stalinom kar celotne Evrope, tista, ki je privedla do sovjetskega obračuna z njim. Kakorkoli, vsi ti dogodki naj bi pokazali, da Titove razlage marksistične teorije niso bile pravilne. V letu in pol po izbruhu informbirojevskega spora je postalo očitno, da se komunistične partije lahko ne le sprejo, ampak da so v medsebojnih odnosih celo ostrejšje kot v odnosu do kapitalističnih držav.

Dejstvo, da je maršalu Titu uspelo krmariti državo v teh razmerah, naj bi kazalo tako na njegov pogum in državniško sposobnost kot tudi na moč in učinkovitost režima. In čeprav je bilo videti, da je Jugoslavija prevzela vlogo borca za pravice malih narodov in bolj humano verzijo socializma, pa po Peakovem mnenju nikakor ne bi smeli pozabiti, da so ji to vlogo vsilile posebne okoliščine in da se ni sama po svoji volji odločila zanjo. Rusi naj bi se namreč že spomladi 1949 sprijaznili z jugoslovanskim odpadništvom, vendar pa so naredili vse, da se kaj takega ne bi ponovilo še kje drugje. Vse naj bi kazalo, da imajo sovjetski voditelji dva glavna cilja: izključiti Jugoslavijo iz združbe socialističnih držav in jo prikazati kot državo fašističnega tipa, povezano z zahodnim kapitalizmom. In prav od tod naj bi izhajal shizofreni značaj jugoslovanske zunanje politike. Zato naj bi jugoslovanski voditelji na Zahodu skušali ustvariti vtis, da je jugoslovanski režim postal bolj human in demokratičen, v praksi pa niso smeli dopustiti nobene oblike opozicije niti opustiti nadzora nad »reakcionarji«.

Tudi poročilo **za leto 1950** je napisal veleposlanik Peake, tokrat 25. 1. 1951, naslovljeno pa je bilo na zunanjega ministra Bevina. V spremnem dopisu je Peake ponovno najprej govoril o sporu z informbirojem. Po njegovem mnenju je v letu 1950 nedvomno nastala med sovjetskim in Titovim režimom tako velika razpoka, da je ni bilo več mogoče popraviti, če pa bi sovjetska vlada hotela Jugoslavijo spet privedi pod svoje okrilje, bi to

²⁸ Ernest Bevin (1881–1951), britanski politik, je bil rojen v revni družini v Winsfordu. Delati je začel že z enajstimi leti, se vključil v delavsko sindikalno gibanje in postal laburist. Leta 1940 je na povabilo Winstona S. Churchilla prevzel ministrstvo za delo in ga vodil do konca 2. svetovne vojne. V letih 1945–1951 je bil v laburističnem kabinetu minister za zunanje zadeve. Glej: Antič: *Veliki svetovni biografski leksikon*, str. 96.

Seznam vseh britanskih zunanjih ministrov najdemo na internetni strani: http://en.wikipedia.org/wiki/Secretary_of_State_for_Foreign_and_Commonwealth_Affairs#Secretaries_of_State_for_Foreign_Affairs.2C_1900.E2.80.931968

²⁹ Prevedla mag. Marjana Karer.

³⁰ FO 371/88228, R (Southern department) Y 1011/1, Jugoslavija: Annual review for 1949.

lahko naredila le z nasilno odstranitvijo Tita in njegovih tovarišev. Položaj je takole predstavil: »*Goljat opazuje Davida čez prepad, ki ju ločuje, in David v naraščajoči stiski gleda na Zahod, da bi od njega dobil fračo in kamen.*«³¹ Čeprav naj bi konec te zgodbe pokazala prihodnost, pa je Peake ugotavljal, da je Titov režim z ameriško in britansko pomočjo vsekakor preživel. To naj bi bilo skladno z željo zunanjega ministra Bevina, ki je bil že vse od začetka spora Jugoslavije z informburojem mnenja, da je treba Tita »držati nad vodo«. Po mnenju britanskega ambasadorja naj bi Titovo preživetje vsekakor prineslo določene politične prednosti Zahodu: jugoslovansko-grški odnosi so se spremenili, prej hladni, formalni odnosi z Avstrijo naj bi bili na dobri poti, da postanejo pristrčni in celo zaupljivi, v podobno smer naj bi se razvijali tudi odnosi z Italijo. Odnosi med jugoslovansko in britansko vlado naj bi se sicer počasi, a zanesljivo izboljševali, še posebej po obisku delegacije angleške laburistične stranke v Jugoslaviji.

Kljub vsemu pa naj bi obstajala še druga stran medalje. Zahodna pomoč naj bi sicer omogočila politično preživetje Titovega režima, v gospodarskem pogledu pa je leto 1950 nedvomno razočaralo.

V letu 1951 se je zamenjala vlada, na oblast so se vrnili konservativci z Winstonom Churchillom. Zunanji minister je postal Anthony Eden, ki se je na tem mestu znašel že tretjič. Charlesa Peaka je v Beogradu nasledil novi veleposlanik Ivo Mallet, ki je oblikoval tudi poročilo za to leto. Bilo je dokaj drugačno od tistih, ki jih je sestavljal njegov predhodnik. Uradniki zunanjega ministrstva v Londonu so bili z njim bistveno manj zadovoljni kot s Peakovimi. Že njegova dolžina (27 strani) je bistveno preseгла priporočeni obseg (3–4 strani), poleg tega pa naj Mallet ne bi tako jasno izpostavil in orisal glavnih problemov, kot je to uspelo njegovemu predhodniku. Preveč naj bi poudarjal svetlo stran Titovega režima, njegovo strašljivo plat pa zanemaril.

Kaj pa je napisal? Jugoslavija naj bi se približevala Zahodu. Odnosi z zahodnimi državami naj bi se izboljšali, komunistični režim naj bi se »meščak« in dobival liberalnejše značilnosti. Gospodarski položaj države naj bi se izboljšal, še vedno pa naj bi šlo preveč denarja za planirano industrializacijo. Napetost z vzhodnim blokom naj ne bi popustila, ameriški in britanski vpliv pa naraščala zaradi vojaške in gospodarske pomoči ter izmenjave obiskov. Jugoslavija naj bi nadaljevala »*z nena-*

vadnim zanimanjem« za dogodke na Bližnjem vzhodu in v Aziji. Navezava stikov z državami s tega območja je po Malletovem mnenju nedvomno izvirala iz želje po oblikovanju tretje sile (poleg sovjetske in ameriške) in povezovanju »kolonialnih« narodov proti »kapitalističnemu izkoriščanju«.

Nadzor komunistične partije nad življenjem v državi naj se ne bi bistveno sprostil, kljub temu pa naj bi bilo tako v partiji kot v organizacijah ljudske fronte več poudarka na »svobodni diskusiji« in manj pretiranega dogmatizma, seveda samo v natančno določenem okviru komunistične misli. Na manj političnih področjih pa naj bi bila opazna določena mera liberalizacije. Sprejet je bil kazenski zakonik. Notranji minister naj bi se moral prvič po nastanku novega režima soočiti z javno kritiko zaradi samovoljnih in nelegalnih metod tajne policije. Struktura sodstva je bila preoblikovana. Sodniška mesta naj bi zasedli pravniki, ki so bili zaradi svojega visokega položaja v partiji manj odvisni od lokalnih oblastnikov in uradnikov kot njihovi predhodniki – sodniki stare liberalne šole (*old liberal school*). Strah pred nepravilno aretacijo in zaprtjem naj bi se zelo zmanjšal. Kljub pomilostitvi 11000 zapornikov v januarju in nekaj tisoč še v nadaljevanju leta pa je nekaj vodilnih protikomunističnih politikov še ostalo v zaporu.

V nadaljevanju je ambasador omenil več sodnih procesov in nato govoril o veri in cerkvi. V tem letu naj ne bi bilo vidnih sprememb v odnosu države do religije. Duhovnike so ovirali pri širjenju vere. Četudi so s pripadnostjo pravi duhovniški organizaciji dokazali svojo podporo obstoječemu režimu, so bili na splošno sumljivi lokalnim oblastem. Pravoslavna cerkev se je uspešno izognila sporom z državo, položaj katoliške pa naj bi bil povsem drugačen. Oblast je dovolila nadškofu Stepincu zapustiti zapor in se umakniti v rodno vas, a njegov primer nikakor ni bil rešen in bi lahko še vedno predstavljal netivo za eksplozijo. Zvrstila se je serija procesov proti duhovnikom, predvsem v Sloveniji, jugoslovanska propaganda proti Vatikanu je bila močnejša kot v preteklem letu. Po Malletovem mnenju naj bi se položaj ne izboljšal vse dotlej, dokler si bo slovenska oblast prizadevala za ustanovitev državne cerkve.

Tudi Malletovo **poročilo za leto 1952**,³² ki ga je 17. januarja 1953 poslal v London, je bilo ocenjeno kot predolgo, čeprav je bilo krajše od prejšnjega (obsegalo je 14,5 strani). Predstavljalo naj bi odličen pregled dogodkov, ne pa tudi ocene razvoja

³¹ Prevod iz: Pirjevec: *Jugoslavija, 1918–1992*, str 194.

³² FO 371/107814, W (Western and Southern department) Y 1011/1, Annual report on Yugoslavia for 1952.

notranje in zunanje politike Jugoslavije ter njenega tedanjega položaja v svetu, kot je bilo zaželeno.

Leto 1952 naj bi bilo leto odločilnih sprememb v Jugoslaviji.³³ Narejeni naj bi bili pomembni koraki stran od sovjetskega sistema. Jugoslavija naj bi se tudi precej zblížala z zahodnimi državami, ne da bi opustila zelo neodvisen način razmišljanja o zunanjepolitičnih zadevah.

Jugoslovanski voditelji naj bi skušali ustvariti enopartijsko državo brez odbijajočih značilnosti policijskega režima. Cilj njihovih eksperimentov naj bi bila tako imenovana socialistična demokracija. Zanj naj bi bilo najbolj značilno »odmiranje države«, ki pa naj bi preprosto pomenilo le decentralizacijo vladne oblasti, gospodarskega načrtovanja in partijskega vpliva.

Kmetje, ki so še vedno predstavljali največji del prebivalstva, niso bili več prisiljeni v kolektivizacijo. Nasprotno, svoje pridelke so lahko prodajali na prostem trgu. Industrija je dobila spodbude za razvoj tekmovalnega duha. Tajna policija naj ne bi imela več neomejene moči. Meje so bile bolj odprte in razpoložene v Jugoslaviji ni bilo več primerljivo s tistim za železno zaveso. Jugoslovanski voditelji naj bi si prizadevali, da bi bili edini pravi dediči Marxa in Lenina ter da bi ustvarili novo obliko komunistične družbe brez pritiskov, značilnih za stalinizem. Toda na podlagi izkušenj Sovjetske zveze je britanski diplomat sklepal, da bo tudi v Jugoslaviji težko ohraniti enopartijsko državo brez naslonitve na tajno policijo: »*Samo dve možnosti obstajata: ponovna uvedba sovjetskih metod ali pa postopni proces razvoja k liberalnejšim oblikam demokracije. Takšen proces razvoja se zdi za zdaj najverjetnejša možnost in naša politika dejansko temelji na tej domnevi. Toda to bo počasen proces.*«

V zvezi z zunanjo politiko naj bi Jugoslavija sprevidela, da skupni protisovjetski interesi zahtevajo tesnejšo povezavo z Zahodom, vendar pa se ni hotela odpovedati svojemu neodvisnemu delovanju: »*Zahodno pomoč sprejema, ne da bi čutila kakršnokoli potrebo po hvaležnosti; išče garancije Zahoda za svojo svobodo, ne da bi obrzadala kritiziranje politike zahodnih držav, kadar so te v konfliktu z njenimi priljubljenimi teorijami.*«

V nadaljevanju je Mallet poudaril, da jugoslovanski politični eksperimenti brez zahodne denarne pomoči sploh ne bi bili mogoči. Vzroke pomoči je nekako takole predstavil: »*Naša politika je podpirati Jugoslavijo, ker smo jo spoznali za koristnega zaveznika, ne pa zato, ker bi jo cenili kot zaželenega prijatelja; to bo morda nekoč postala.*«

³³ Iz povzetka, ki ga je 27. januarja 1953 sestavil J. O. Wright.

31. decembra 1954 je Ivo Mallet v London poslal letno politično **poročilo za leto 1953**,³⁴ naslovljeno na zunanjega ministra Anthonyja Edna. Poročilo je bilo tokrat še krajše (7,5 strani).³⁵ V njem lahko preberemo, da se je v prvi polovici leta nadaljevala jugoslovanska politika, ki je vodila k povezovanju z Zahodom. Po Titovem obisku v Veliki Britaniji naj bi odnosi med Jugoslavijo in Veliko Britanijo postali znatno bolj prisrčni, ustanovitev Balkanskega pakta pa naj bi pomenila velik korak naprej pri vključevanju Jugoslavije v zahodni obrambni sistem. Drugače pa naj bi bilo v notranji politiki. Levo krilo jugoslovanske komunistične partije je na spremembe gledalo z nezaupanjem, sledila je reakcija, ki se je pozno poleti doma izražala v zategovanju partijske discipline, v zunanjih zadevah pa v napadih na rimskokatoliško cerkev in na britanske ter ameriške »publicity services«. Stanje naj bi še poslabšala anglo-ameriška odločitev o izročitvi cone A Svobodnega tržaškega ozemlja Italijanom, saj so jo Jugoslovani občutili kot udarec svojih novih zaveznikov.

Ob koncu novembra 1954 je prišel v Beograd nov veleposlanik, sir Frank Roberts. 8. januarja 1955 je poslal v London **poročilo za leto 1954**, naslovljeno na zunanjega ministra Anthonyja Edna.³⁶ Pripravil ga je svetovalec na ambasadi J.S.H. Shattock, ki je vodil ambasado večji del leta. V decembru 1954 je sir Roberts opravil številne pogovore z jugoslovanskimi voditelji in uradniki. Vtis, ki si ga je ustvaril na tej podlagi, se je popolnoma ujemal z oceno mednarodnega položaja Jugoslavije, ki jo je oblikoval gospod Shattock. Poročilo je bilo ocenjeno kot izvrstno, čeprav predolgo (nekaj več kot 13 strani).

Najprej je bilo ugotovljeno, da je bilo leto 1954 polno neprijetnih dogodkov, a tudi napredka. Začelo se je slabo. Tržaško vprašanje je še vedno metalo temno senco na politično prizorišče, politični »odklon« Milovana Djilasa, enega Titovih glavnih sodelavcev, je prinesel še dodatno nelagodje, na gospodarskem področju se ni obetalo nič dobrega. Zaradi jesenske suše je bilo pričakovati slabo letino pšenice, poplačati pa bi bilo treba tudi velike zunanje dolgove. Nespravljivi sovjetski nastop na konferenci v Berlinu februarja 1954, na kateri so odločali predvsem o rešitvi nemškega vprašanja, je

³⁴ FO 371/113151, W Y 1011/1, Annual political report on Yugoslavia for 1953, with list of main events.

³⁵ Po povzetku R. W. L. Wildinga, ki je 12. januarja 1954 poročilo ocenil kot zanimivo, jedrnato in jasno.

³⁶ FO 371/118007, R y 1011/1, Annual Report for Yugoslavia during 1954.

spodbudilo Jugoslavijo k spremembam v zunanji politiki. Še bolj se je približala zahodnim silam v zvezi z načrtovanjem skupne evropske obrambe. Okrepila je stike z NATOM in Tito je presenetljivo predlagal spremembo Balkanskega pakta iz leta 1953 v zavezništvo (*alliance*).³⁷ Nepričakovana je bila tudi privolitev Jugoslavije v kompromisno rešitev tržaškega vprašanja z Londonskim sporazumom v oktobru 1954³⁸. Jugoslavija se je torej odpovedala zahtevam, ki jih je do tedaj postavljala, k temu pa jo je po Robertsovem mnenju v največji meri pripeljala kruta realnost gospodarskega položaja. V aprilu in maju naj bi namreč na ameriški ambasadi v Beogradu skoraj vsak dan potekali pogovori o stopnji ekonomske pomoči Jugoslaviji v letu 1954/1955. Britanski ambasador je izrazil zadovoljstvo, da je bilo na koncu kljub številnim grenkim besedam na obeh straneh (jugoslovanski in italijanski) vprašanje Trsta tako ugodno rešeno: »Kljub temu je bil velik poudarek namenjen pridržkom, oblikovanim za slovensko manjšino v nekdanji coni A. To dejstvo ni kazalo samo, da je sporazum s 5. oktobra³⁹ boljši od izjave z 8. oktobra,⁴⁰ temveč je izražalo resnično potrebo režima, četudi totalitarnega, po tem, da bi pomiril mnenje v pomembni republiki Sloveniji, pa tudi mnoge vplivne Slovence na odgovornih položajih v zvezni vladi sami.« Skratka, na zunanjepolitičnem področju naj bi Jugosla-

vija leto končala optimistično. Upravičeno naj bi verjela, da ji poskuša dvoriti tako Vzhod kot Zahod. Odnose z Zahodom je v tem letu znatno izboljšala, na predlog sovjetskega veleposlanika za normalizacijo odnosov med obema državama pa je tudi odgovorila pritrdilno, a šele potem, ko je bilo zavezništvo z Rusijo in Turčijo že podpisano (ko je bilo jasno, da ima za seboj zahodno zaslombo). Kljub nekaterim strahovom zahodnih komentatorjev, da se bodo Jugoslovani spet vrnili v rusko okrilje, je britanski veleposlanik menil, da to ni verjetno. Tito je javno sicer izjavil, da se Jugoslavija ne bo vključila v »kapitalistični« tabor, zasebno pa je sporočil, da bo močna ekonomska in vojaška podpora ZDA še naprej dobrodošla. Kljub številnim pomanjkljivostim jugoslovanskega gospodarstva in neustrezni ekonomski politiki pa je britanski diplomat vendar menil, da naj bi jugoslovanski politiki začeli bolj realistično gledati na gospodarska vprašanja in naj bi več pozornosti posvetili kmetijstvu ter nekoliko zmanjšali vlaganja v industrijo. Na notranjepolitičnem področju pa je največ veleposlanikove pozornosti vzbudila Djilasova afera, a je menil, da Djilas nima veliko privrženecov.

Britanski veleposlanik sir Frank Roberts je **poročilo za leto 1955** poslal v London 20. januarja 1956.⁴¹ Naslovljeno je bilo na tedanjega zunanjega ministra Selwina Lloyda⁴² in druge oddelke zunanjega ministrstva. Jugoslavija je v leto 1955 vstopila z rešenim tržaškim vprašanjem in z dokončnim članstvom v balkanskem zavezništvu z Grčijo in Turčijo. Po mnenju britanskega veleposlanika v Beogradu je bilo leto 1955 za Jugoslavijo v zunanjepolitičnem pogledu uspešno. Potekalo je v znamenju spretnega »balansiranja« med Vzhodom in Zahodom. Prav to je omogočalo poseben položaj, ki ga je Tito vedno bolj poudarjal. Jugoslavija se je prav tako pospešeno zblíževala z nevrščenimi državami v Aziji in na Bližnjem vzhodu. Jugoslovansko politično vodstvo naj bi bilo povsem enotno in trdno pod Titovim vodstvom, Tito pa se je bolj kot kdaj prej uveljavil kot lik oziroma osebnost svetovnega formata. Razveseljiva se je zdela širitev osebnih svoboščin, čeprav je potekala postopno. S procesom proti Djilasu in Dedijerju pa

³⁷ Že leta 1951 je Tito predlagal povezavo Jugoslavije z Grčijo in Turčijo, da bi ohranili Balkan zunaj zahodnih vojaških povezav, hkrati pa vzpostavili učinkovit »jez« proti vzhodu. Načrt takrat ni uspel, Grčija in Turčija sta namreč februarja 1952 pristopili k NATU. Šele leto pozneje, 28. februarja 1953, pa so Beograd, Atene in Ankara podpisali Balkanski pakt – dogovor o prijateljstvu in sodelovanju. S tem je bil vzpostavljen nekakšen »sanitarni kordon« proti Vzhodu, Jugoslavija pa je pridobila boljši položaj v vojaških in gospodarskih pogajanjih z Zahodom tako v zvezi z ozemelskimi spori z Italijo (vprašanje Svobodnega tržaškega ozemlja) kot v zvezi z nujno potrebno finančno pomočjo. V letu 1954 pa je Tito objavil odločitev, da name-rava stopiti še »v formalno zvezo z obema balkanskima sosedama« in 9. avgusta 1954 so Jugoslavija, Grčija in Turčija na Bledu podpisale sporazum o dvajsetletnem obrambnem zavezništvu, hkrati pa ustanovile še stalni svet za koordiniranje njihove vojaške politike. Povzeto po: Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992*, str. 198–199, 219–220.

³⁸ Mišljena je spomenica, ki je bila 5. oktobra 1954 podpisana v Londonu, s katero je cona A s Trstom prešla pod italijansko upravo, cona B pa je ostala pod upravo Slovenije in Hrvaške. Več o tem v: Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992*, 201–202.

³⁹ Spomenici z dne 5. oktobra 1954 je bil priložen tudi statut o zaščiti slovenske manjšine v coni A in italijanske v coni B. Več o tem: Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992*, str. 202.

⁴⁰ 8. oktobra 1953 so namreč zavezniki razglasili, da bodo umaknili svoje čete iz cone A in jo prepustili v upravo Italijanom. Več o tem: Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992*, str. 200.

⁴¹ FO 371/124267, R Y 1011/1, Review of events in Yugoslavia during 1955.

⁴² John Selwin Lloyd (1904–1978), britanski konservativni politik, v letih 1951–1954 služil pod zunanjim ministrom Anthonyjem Ednom, v letih 1954–1955 je bil minister za preskrbo (minister of supply), od 20. 12. 1955 do 27. 7. 1960 pa zunanji minister (*Foreign secretary*). Seznam vseh britanskih zunanjih ministrov je dostopen na <http://www.nndb.com/gov/823/000088559/>

naj bi Jugoslavija utišala kritiko drugih socialističnih držav, češ da se je oddaljila od socializma. Tako se je zdelo sicer avtoritarna, a neizmerno liberalnejša od drugih komunističnih držav. Čeprav je Udba⁴³ ostala glavna opora režima in je aktivno delovala proti nekdanjim četnikom, »kolaborantom« in protitistim, ki naj bi bili krivi ekonomskih zlorab (poneverb ipd.), pa naj bi »navadni ljudje« njeno delovanje manj čutili. Državljeni, ki so spoštovali

– Otroci so pa res šiba božja.

– Otroci so pa res božji blagoslov.

Stran iz slovenskega časopisa *Pavliha*, priložena poročilu britanskega konzula v Ljubljani za leto 1946.

zakone, naj bi bili zdaj razmeroma varni pred samovoljnimi aretacijami, javne in zasebne diskusije naj bi bile svobodnejše. Več svobode naj bi bilo celo v religioznem življenju. Zmeraj več Jugoslovancev je potovalo v tujino, razvijal se je turizem.

Precejšnjo pozornost je Roberts posvetil uvedbi komunalnega sistema, ki naj bi prinesel več moči lokalnim oblastem. Manj svetla pa je bila po njegovem mnenju slika na gospodarskem področju: čezmerno vlaganje v industrijo, zanemarjanje kmetijstva, zapleten sistem zunanje trgovine, pretirana decentralizacija, ob tem pa še visoki stroški za obrambo, slabe letine in posledice večletne sovjetske blokade. Zaradi vsega tega naj bi bilo jugoslovansko gospodarstvo tik pred zlomom in zato pred celotno reformo ekonomskega sistema. Dotedanje rešitve namreč niso privedle niti do izboljšanja življenjske ravni državljanov niti niso omogočile vzpostavitve temeljev za učinkovito sodelovanje z zahodnoevropskim gospodarstvom.

Veleposlanik je med drugim tudi poudaril, da naj bi bil jugoslovanski sistem v osnovi sicer še vedno marksističen, a popolnoma drugačen od tistega v Sovjetski zvezi, na Kitajskem ali v drugih državah Vzhodne Evrope. Jugoslovani, ki so se imeli za prave naslednike Lenina, naj bi menili, da v socializmu vodi več poti. Takšno razumevanje naj bi pomenilo tako nasprotovanje vmešavanju v notranje zadeve drugih držav kakor tudi spoznanje, da komunistična revolucija sama po sebi še ne zagotavlja boljšega položaja delavcev, saj je leta lahko dober tudi v »naprednih« zahodnih državah, na primer v Veliki Britaniji, na Nizozemskem, v Belgiji ali v Skandinavskih državah. Zapisal je tudi, da se Jugoslovani sicer štejejo med zahodne narode, a vendar naj bi obstajala dolgoročna nevarnost, da bo privlačnost med Rusi in Jugoslovani, ki izvira iz dejstva, da sta oba naroda slovanska in komunistična, ponovno prišla do izraza. Veleposlanik je še ugotavljal, da se jugoslovanski voditelji, da bi se izognili osamljenosti, povezujejo z državami, ki so imele podobne cilje – z Indijo, Burmo, Egiptom, drugimi arabskimi državami in z Etiopijo. Navezovanje stikov z državami, kakršni sta bili Indija in Egipt, naj bi bilo namenjeno tudi temu, da bi Titov »anglikanski« tip komunizma postal privlačnejši za sovjetske satelitske države, ki jih je tudi želel postopno ločiti od Moskve.

H. B. M. McKenzie Johnston, uradnik zunanjega ministrstva, ki je poročilo pregledal, je 27. 1. 1956 zapisal, da je sicer za 4 strani daljše od idealnega (12 strani), a vendarle zelo dobro, in menil, da mu je zato napako mogoče odpustiti. V sicer zelo pravični oceni Jugoslavije v letu 1955 pa je

⁴³ Uprava državne bezbednosti, bolj znana s kratico UDBA; slovenski naziv: Uprava državne varnosti.

našel nekaj spornih točk. Ni se strinjal z oceno odnosa jugoslovanskih voditeljev do Sovjetske zveze in s trditvijo, da naj bi Jugoslovani gledali nase kot na »zahodni« narod (po njegovem mnenju naj se zagotovo ne bi imeli za »vzhodni« narod, vendar pa naj to še ne bi pomenilo nasprotnega). Oceni, da je Jugoslovanski režim neskončno liberalnejši od drugih komunističnih režimov, tudi ni hotel pritrčiti. Zmotila ga je še oznaka »anglikanski komunizem« za Titov tip komunizma. Domneval je sicer, da je skušal veleposlanik sicer ustvariti zelo poenostavljeno metaforo, češ da je anglikanska cerkev prav tak čuden kompromis in prav takšna mešanica glede doktrine, kot je jugoslovanski komunizem, toda to bi bilo lahko zelo slabo razumljeno.

Prikazali smo le nekaj najznačilnejših izsekov iz uradnih poročil britanskih veleposlanikov o Jugoslaviji in konzulov o Sloveniji iz prvih let po drugi svetovni vojni. Skušali smo približati ne le vsebino, temveč tudi način poročanja britanskih predstavništev v drugi Jugoslaviji, ki je potrebno za pravilno razumevanje. Poročila ambasade v Beogradu omogočajo dodaten vpogled v britanski odnos do Jugoslavije, poročila konzulata, ki je le kratek čas deloval v Ljubljani, pa osvetljujejo tudi nekatere nejasnosti v zvezi z znanim Nagodetovim procesom.

Viri

The National Archives, Foreign Office (FO) 371.

Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 4/1966.

Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 34/1973.

Uradni list Republike Slovenije, št. 30/2006.

Literatura

Antič, Igor: *Veliki svetovni biografski leksikon. Osebnosti, ki so oblikovale našo civilizacijo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.

Spehnjak, Katarina: Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945–1948. *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), št. 1, str. 41–47.

Vodušek-Starič, Jerca: *Slovenski špijoni in SOE: 1932–1942*. Ljubljana: Samozaložba, 2002.

Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992*. Koper: Založba Lipa, 1995.

Internet

http://en.wikipedia.org/wiki/Ralph_Stevenson,
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ambassadors_from_the_United_Kingdom_to_Serbia
http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_William_Ivo_Mallet,

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ambassadors_from_the_United_Kingdom_to_Serbia,
<http://www.geni.com/people/William-Mallet/6000000013680759439>

http://en.wikipedia.org/wiki/Frank_Roberts_%28diplomat%29.

<http://www.google.si/search?q=zanemarl+pa&rls=com.microsoft:sl&ie=UTF-8&oe=UTF-8&startIndex=&startPage=1>

http://en.wikipedia.org/wiki/Secretary_of_State_for_Foreign_and_Commonwealth_Affairs#Secretaries_of_State_for_Foreign_Affairs.2C_1900.E2.80.931968

<http://www.nndb.com/gov/823/000088559/>

Zusammenfassung

BERICHTE DER BRITISCHEN VERTRETUNGEN ÜBER JUGOSLAWIEN UND DIE SLOWENEN IN DEN ERSTEN JAHREN NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Die Archive, deren Aufgabe vor allem der Schutz des einheimischen Archivgutes ist, tragen schon lange auch die Verantwortung für das Archivmaterial, das Slowenien und die Slowenen im Ausland betrifft. Das erste »slowenische Archivgesetz« von 1966 enthielt eine unklare Bestimmung über die Aufgaben des Archivs Sloweniens in Bezug auf die Evidenzhaltung der Auslandskontakte. Bereits in den Ergänzungen dieses Gesetzes vom Oktober 1973 wurde dem Archiv Sloweniens neben der Hauptaufgabe des Schutzes des für die Republik bedeutenden Archiv- und Registraturmaterials noch die Erledigung einiger Angelegenheiten von besonderer gesellschaftlicher Bedeutung anvertraut, darunter als Erstes die Führung des Republikregisters des Archivmaterials und die Evidenzhaltung des Archivmaterials, das sich im Ausland befindet und die Sozialistische Republik Slowenien und die Slowenen betrifft (Art. 30). Diese Aufgabe obliegt noch heute dem zentralen nationalen Archiv, dem Archiv der Republik Slowenien, dessen Tätigkeit im Gesetz über den Schutz des Dokumenten- und Archivmaterials und die Archive aus dem Jahr 2006 geregelt ist.

Viele Jahre wurde diese Aufgabe im zentralen slowenischen Archiv von France M. Dolinar wahrgenommen. In diese Zeit fällt auch die alljährliche Evidenzhaltung im britischen Archiv in London (The National Archives), das sehr umfangreiches, auch die Slowenen betreffendes Material aufbewahrt, das jedoch nicht an einer Stelle gesammelt wurde und auch nicht aus den bestehenden, den Benutzern des Materials zur Verfügung stehenden Verzeichnissen ersichtlich ist. Die Aufzeichnungen sind sehr unterschiedlich und reichen von ganz subjektiven und arbiträren Meinungen von Einzelnen bis zu ganz offiziellen Berichten und Feststellungen. Viele davon waren für die Öffentlichkeit sogar lange Zeit nicht zugänglich. In dem

Beitrag werden nur einige der charakteristischsten Ausschnitte aus offiziellen Berichten der britischen Botschafter über Jugoslawien und der britischen Konsuln über Slowenien aus den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg wiedergegeben. Es wurde versucht, nicht nur den Inhalt sondern auch die Art und Weise der Berichterstattung der britischen Vertretungen im ehemaligen Jugoslawien aufzuzeigen. Die Berichte der britischen Botschaft in Belgrad ermöglichen einen zusätzlichen Einblick in das britische Verhältnis zu Jugoslawien, während die Berichte des britischen Konsulats, das nur kurze Zeit in Ljubljana arbeitete, auch einige Unklarheiten in Bezug auf den bekannten Nagode-Prozess erklären.